

שיעור כללי

מזיק את רשות הרבים ומזיק ברשות – והרחבה בנושאים שאין עליהם ענישה

השיעור הכללי יעסוק השבוע בהיבט נוסף (על נושאים שכבר למדנו, כגון שן ורגל ברשות הרבים), אבל יסתפק למבוא כללי של נושאי מזיקין שאין עליהם ענישה בבית דין.

לשים לב לחמש שאלות יסוד: מה ההיתר, מי התיר, מה התשלום למי שעובר על ההיתר, מה מוטל על מי שהותר לו ומה קורה אם הזיק.

לימוד היסוד: בבא קמא ל"ע"א – הנושא מופיע שם פעמיים, פעם אחת כדיון על משנת "השופך" מופיע ברייתא "כל אלה שאמרו". כדי להיזכר בברייתא לחזור לדף ו' ע"א ולראות באיזה הקשר נאמרה; פעם שניה המשנה "המוציא את תבנו וקשתו": האם ובמה חולקים ת"ק ורשב"ג, מה עמדת רבי יהודה בברייתא בגמרא (למיטיבי לכת: למה הגמרא בבבא מציעא קיח ע"ב לא הביאה את אותו הסבר לרבי יהודה – רשב"א בסוגייתנו); האם רבי יהודה פוטר בנזיקין? ראו לדוגמה הסבר הגמרא בבא מציעא קיח ע"ב בתוס' הרא"ש ד"ה "לימא". האם זו מחלוקת עמוקה יותר? ראו את המחלוקת הידועה בין ה"לבוש" והסמ"ע.

הערות בראשונים: מה היחס בין זה ובין מפקיר נזקיו – שטמ"ק ו' ע"א בשם תוס' שאנץ;

חלק מהסוגיות המקבילות: בבא מציעא קיח ע"א מצרפת שלוש שיטות, וכללי הפסיקה; איך זה מסתדר עם כז ע"ב (סוגיה שלמדנו) "קרנא דעצרי הוי" – חזון יחזקאל בבא קמא ב, ו;

הערה לגבי מצווה: רשב"א סב ע"ב ד"ה "רבי יהודה אומר בנר חנוכה".

פסק ההלכה בסוגייתנו: שיטת הרמב"ם המחייבת הסבר – נזקי ממון יג, טו, שכנים ט, יא; אבל נזקי ממון יד, ב; נתיבות קנה, א; שיטת הרי"ף לגבי פטור מנזק זהה (ב"ק יד ע"א בדפי הרי"ף); האם מותר להוציא לשיטתו? נמו"י שם ד"ה "שלא בשעת";

הרחבה בנושא איסור שאין עליו תשלומים: הבעיה העולה כבר מדברי הרמב"ם על לשון הרע, דעות ז, א; דוגמה לדבר שו"ע חו"מ תכ, לח; משך חכמה על התורה שמות יד, כט.

שיטה מקובצת מסכת בבא קמא דף ו' עמוד א תוס' שאנץ:

אף על פי שברשות חייבים לשלם. ולא דמי למפקיר נזקיו לאחר נפילת אונס דפטורי כיון דהכא נתן את הנזקין בידיהם אבל נשברה כדו ברשות הרבים והפקיר החרסים והזיקו פטור. ע"כ תוספות שאנץ.

חדושי הרשב"א מסכת בבא קמא דף ו' עמוד א

לימא מתניתין דלא כר"י כו' ואסקה רב נחמן בר יצחק מתני' אפילו ר' יהודה היא ומתניתין שלא בשעת הוצאת זבלים. וא"ת הא דתנן בפרק הבית והעליה המוציא זבלו לרשות הרבים המוציא מוציא והמזבל מזבל ואמרין עלה בגמרא לימא מתניתין דלא כר' יהודה ואסיקנא התם הכי דמתניתין דלא כר' יהודה אמאי לא פריך דמתניתין שלא בשעת הוצאת זבלים היא כדאמרין הכא, י"ל דהתם על כרחין בשעת הוצאת זבלים היא מדקתני המוציא מוציא והמזבל מזבל.

תוספות הרא"ש מסכת בבא מציעא דף קיח עמוד ב

לימא מתניתין דלא כר' יהודה. ומסיק דאתיא דלא כר' יהודה, וקשה אמאי לא משני מתניתין שלא בשעת הוצאת זבלים כדמשני בפרק המניח על ההיא משנה דהמוציא תבנו וקשו, וי"ל דלישנא דמתניתין המוציא מוציא והמזבל מזבל משמע דברשות הוא עושה אם כן אותה שעה הוה ליה שעת הוצאת זבלים ואפילו הכי קתני אם הזיק משלם מה שהזיק דס"ד דתנאי יהושע מהני לפטור מן ההיזק, ומשני מודה רבי יהודה שאם הזיק משלם מה שהזיק ותנאי היה להתיר הוצאת זבלים ולא לפטרו אם יזיק.

לבוש¹ חושן משפט סימן תיד סעיף א

אין אדם רשאי להוציא זבלו לרשות הרבים שלא בשעת הוצאת זבלים כדי להניחם שם, אלא מיד כשיוציאם יוליכם משם, אבל בשעת הוצאת זבלים יש לו רשות להוציא את זבלו והגלל לרשות הרבים ולצוברן כל שלשים יום, כדי שיהא נישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה לזבל בהם שדותיו, שתנאי זה התנה יהושע כשהכניסם לארץ

¹ ר' מרדכי יפה נולד בשנת ר"צ (1530), והיה תלמיד מובהק של הרמ"א. שימש כרב בפראג, לובלין, הורדנא ופוזנא. היה מראשי ועד ארבע הארצות, מנהיגות יהודי פולין. נפטר בשנת ש"ב (1612). לאחר הדפסת השו"ע חשב לנכון לכתוב חיבור הלכתי כסדר הטור, שיהיה ממצע בין הבית – יוסף הארוך מדי והשו"ע הקצר מדי.

והנחילים אותה שלא יקפידו על זה, ואף על פי כן אם הזיקו חייב לשלם, שלא נתן להם רשות להוציאו אלא א"כ משמרו שלא יזיק אחרים, ואסור לאחר לזכות בו, ואם יזכה בו אחר יש בו משום גזל, ויש אומרים שאם הזיק לאחר שהזיק כל הקודם בו זכה.

סמ"ע² סימן תיד ס"ק ו

ו] ואעפ"כ אם הזיק חייב. שיהושע לא התנה שיהיה פטור מתשלומי היזקו, ואעפ"כ צריכין לתנאי דיהושע דאל"כ היו מוחין, דלא ניחא ליה לאדם שיהא ניזק בשלו ואח"כ ישתלם הזיקו וגם יצטרך לירד עמו בדינא ודיינא, ולא כעיר שושן שכתב שיהושע לא התנה אלא ע"מ שיהא כל אחד משמר את זבלו ע"ש, וזה ודאי אינו, אלא אף אם אינו משמרו כו', רק שיהא צריך לשלם היזקו:

חדושי הרשב"א מסכת בבא קמא דף סב עמוד ב

ר' יהודה אומר בנר חנוכה פטור מפני שהוא ברשות. כלומר ברשות דמצוה וכדאמר' בפרק המניח את הכד גבי המוציא את תבנו. ומיהו לא כל מוציא ברשות מצוה פטור, שאלו עשה סוכה דמצוה על פתח ביתו מבחוץ והוזקו בו חייב כדאיתא בירושלמי כגון אלו שעושין סוכות בפתח חנויותיהם בחג מפני שהוא רשות ובא אחר והוזק בו חייב, אלא כי קאמר ר"י בנר חנוכה שהוא מצוה להניחה על פתח ביתו משום פרסומי ניסא.

רמב"ם נזקי ממון יג, טו:

יש לכל אדם להוציא את הזבל והגללים לרשות הרבים בשעת הוצאת זבלים ולצבור אותן שם שלשים יום כדי שיהיה נשוף ברגלי אדם, ואע"פ כן אם הזיק חייב לשלם...

שכנים ט, יא:

הבית והעלייה של שנים. לא יעשה בעל הבית תנור בתוך ביתו אלא א"כ יש לו על גביו גובה ארבע אמות, וכן לא יעמיד בעל העלייה תנור עד שיהיו תחתיו מעזיבה שלשה טפחים... ואע"פ שהרחיק השיעור אם יצאת האש והזיקה משלם מה שהזיק כמו שיתבאר במקומו.

אבל נזקי ממון יד, ב:

הדליק (אש) בתוך רשותו צריך להרחיק מסוף המצר כדי שלא תעבור הדליקה לשדה חבירו. וכמה שיעור ההרחקה הכל לפי גובה של דליקה, ואם לא הרחיק כראוי ועברה האש והזיקה חייב לשלם נזק שלם. הרחיק כראוי ועברה והזיקה פטור שזו מכה בידי שמים היא.

הצעת ישוב לדברי רמב"ם – נתיבות קנה, א:

ולבאר כוונתו לפענ"ד נראה דשם (- האש בשדה) נתנו חכמים שיעור שירחיק שלא יהיה יכול להזיק אפילו אם לא ישמרנו כלל. דמחמת שהוא רק צורך שעה הרחיבו חז"ל בשיעורא. משום הכי אם הזיק על ידי רוח שאינו מצויה הוי אונס ופטור, כיון דלא חייבוהו חז"ל בשמירה משום אונס דלא שכיח.

אבל כאן (- הרחקה של תנור בבית) לא רצו חכמים ליתן שיעור הרחקה כל כך. כיון דתדיר הוא ואילו היו מרחיבין השיעור לא היה אפשר לידור בבית כלל. ונתנו שיעור מה שאפשר שלא יזיק על ידי שמירה, וכיון שהוא בביתו ואפשר לו שישמרנו בהרחקה כזו, שוב אין צריך להרחיק יותר. משום הכי אם לא שמר והזיק - חייב.

² ר' יהושע ולק (פלק) ב"ר אלכסנדר הכהן (כ"ץ) נולד בערך בשנת שט"ו (1555) בפולין. היה תלמידים של המהרש"ל והרמ"א. חותנו הגביר ר' ישראל ב"ר יוסף בנה לו בית מדרש בלבוב (למברג) וסייע לו להדפיס את ספריו, ועל שמו קרא לסדרת ספריו 'בית ישראל'. התפרסם מאוד בעקבות שני חיבוריו, 'פרישה' ו'דרישה' על ארבעת חלקי הטור ('פרישה' הוא פירוש קצר וב'דרישה' דן בדברי הטור והב"י) וכן הוספות על הדרכי משה, ו'ספר מאירת עיניים' ('סמ"ע') שהוא הביאור החשוב ביותר על שו"ע חו"מ.

רי"ף ב"ק יד ע"א באלפס:

...ואפילו הכי ליתא לדר' יהודה דפטר בשעת הוצאת זבלים, דהא אוקימנא בסוף ב"מ בשיטה דאמר אבירבן שמעון בן גמליאל ורבי יהודה ורבי שמעון, כולהו סבירא להו, כל שנתנו חכמים רשות והזיק פטור מלשלם, וכל כי האי גוונא לית הלכתא כחד מינייהו...

נימוקי יוסף מסכת בבא קמא דף יד עמוד א

מתני' שלא בשעת וכו'. ואפי' ר' יהודה מודה דלית ליה רשותא לאפוקי ואי אפיק ואזיק חייב ולענין הלכתא פסקו המפרשים ז"ל דאפילו בשעת הוצאת זבלים אין לו רשות להניחם ברה"ר ודלא כר' יהודה דבפ' מרובה (דף פא ב) מסכים לה כיחידא לומר דלית הלכתא כותיה ובפ' הבית והעליה (דף קיח ב) נמי אסיק לה בשיטה וכל כה"ג לית הלכתא כחד מינייהו:

חזון יחזקאל בבא קמא ב,ו:

וטעמא בעי מאי שנא מהא דאיתא בגמרא במסכתין דן כ"ז עב אמר רב פפא קרנא דעצרי הוי דכיוון דברשות קעבדי איבעי ליה לעיוני ולמיזל, וברשות הרבים קמייירי התם...

ויש לומר כי יהבי רבנן רשותא לאנחוי ברשות הרבים ולאפטורי על נזקיהם, דווקא במקום קבוע כמו בקרנא דעצרי שדרכן להניח כליהם שם רק לפי שעה עד שיצאו חבריהם מבית הבד ויניחו להם מקום להיכנס, אבל שלא במקום קבוע ובדברים שדרכם להניחם לפעמים גם יום או יומיים - נהי דיהבי להו רבנן רשות להניח שם, אבל באופן ששמירתם על המניחם שיתחייב בנזקיהם. ובנימוקי יוסף בראש פרק המניח כתב בקרנא דבי עצרי דכיוון שברשות קעבדי דתקנת הרבים היא ולא סגי בלאוו הכי - מבעי ליה לעיוני ולמיזל.

רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכה א

המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תלך רכיל בעמך, ואף על פי שאין לוקין על דבר זה עון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו ולא תעמוד על דם רעך, צא ולמד מה אירע לדואג האדומי.

שולחן ערוך חושן משפט הלכות חובל בחבירו סימן תכ סעיף לח

{מז} {פ'} ה' יח' {רקק בחבירו, חייב. אבל רקק בבגדיו, (צ') או שביישו בדברים, פטור; (ק') מז} ויש לבית דין בכל מקום ובכל זמן לגדור כפי מה שיראו. (ר') {מח} ויש אומרים {מח} שמנדין אותו עד שיפייס המבוויש. הגה: מט' וי"א {מט} דמכין אותו מכת יט' מרדות (ב"י ס"ס א' בשם מרדכי פרק הזהב). והמוציא שם רע על חבירו, הוי בכלל המבייש בדברים (פסקי מהרא"י סי' רי"ב ות"ה סימן ש"ז). המקנטר חבירו ואמר ליה: {נ'} (ש') איני מומר לעו"ג ואיני עבריין, אף על פי שלא אמר: כמוך, הוי כאילו פירש כמוך (ב"י מצא כתוב (ת') מהרי"ו סי' קנ"ז/קמ"ז). נא] האומר לחבירו: הרי אתה עושה כמו ממזר, או: אתה כממזר, אינו כלום (א') (מהרי"ו סימן נ"ט). נב] ויש חולקין וסבירא להו שאם אומר: אתה כממזר, כאלו קראו ממזר (פסקי מהרא"י סימן רנ"ז וסימן קל"ה ומהרי"ט סי' קכ"ז ואגודה פ"ב דיומא); אבל אם אומר: אתה מכזב כמו ממזר עד שתתברר דבר זה, או כיוצא בזה שהטיל בדבר תנאי, אינו כלום (פסקי מהרא"י סימן קל"ה). האומר לחבירו: פסול אתה, {נא} <ו"א דיכול כ'> לתרץ (ב') דפסול משום קורבה קאמר ואין זה ביוש... הקורא לחבירו {נה} מלשין בן מלשין, אם הוא לבד מלשין, פטור. וכן אם קורא לרשע בן צדיק: רשע בן רשע (הגהות מרדכי). {נו} ח הקורא לחבירו כג' <ז> עבד או ממזר, והוא אמת, פטור; נו] אבל אם לא יוכל לברר, אף על גב דשמע כן שאחרים דברו כך, לא נפטר בכך (נימוקי מהר"ם).

משך חכמה שמות פרק יד פסוק כט (פרשת בשלח)

(כט) והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. בהתבונן בדרכי התורה נראה כי במצוות שמעיות כמו עבודה זרה ועריות יש כרת וסקילה ושאר מיתות ומלקות. לא כן בנימוסיות ומידות כמו מחלוקת לשון הרע, רכילות, גזל, אין בו מלקות, דהוי לאו הניתן לתשלומין או דהוי לאו שאין בו מעשה (ספרי לדברים כה, ב). אולם זה דוקא ביחיד העושה, אבל אם הצבור נשחתי, בזה מצאנו להיפך בירושלמי דפאה (פרק א משנה א): דורו של דוד כולם צדיקים היו, ועל ידי שהיו בהם דלטורין היו נופלים במלחמה וכו', אבל דורו של אחאב, עובדי עבודה זרה היו, ועל ידי שלא היו בהם דלטורין היו יורדים למלחמה ומנצחים. שאם הצבור נשחתי בעבודה זרה ועריות על זה נאמר (ויקרא טז, טז) "השוכן אתם בתוך טומאתם". אבל בנימוסיות ומידות לשון הרע ומחלוקת, על זה כתוב (תהלים נז, ז) "רומה על השמים" וכו', כביכול סלק שכינתך מהם. וגדולה מזו אמרו (יומא ט, א) שבמקדש ראשון היו עובדי עבודה זרה עריות (ושפיכות דמים) ובמקדש שני היו עוסקים בתורה ובמצוות (וגמילות חסדים, ומפני מה חרב?) מפני שנאת חנם, (ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלוש עבירות: - ע"ז גילוי עריות ושפיכות דמים). ושם שאלו, מה הם גדולים? - תנו עיניכם בבירה שחזרה לראשונים (ולא חזרה לאחרונים). הרי דאם הצבור נשחתי במידות, גרוע יותר מאם נשחתי במצוות. ולכן אמר רבי יוחנן (פרק חלק (סנהדרין) דף קח, א: בא וראה כמה גדול כוחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם אלא על שפשטו ידיהם בגזל, דכתיב (בראשית ו, יג) "הנני משחיתם... כי מלאה הארץ חמס". שעל עריות דין צבור יש להם והיה מרחם עליהם, אבל על נימוסיות לא יתכן - ולכן על חילול שבת בעונותינו הרבים שנתפשט, יאחר להם כי הם צבור. ואף בעבודה זרה אמרו בספרי "והנפש ונכרתה", שאין הצבור נכרתים - אבל כיון שפרצו בנימוסיות, הולכים בחרבות וחצים לחמוס ולגזול, ונשחתו במידות כי המה כחיותו טרף, אז נקום ינקם ה' ולא יאחר. כי איך נחשוב להם? אם כיחידים, הלא על מצוות הן נכרתין; ואם כצבור, הלא על נימוסיות הן יתמו! וכן בדור המבול: - על גזל לבד היה דנן כיחידים, אבל כיון ש"השחית כל בשר את דרכו" (בראשית ו, יב), אם היה דן אותו כל יחיד לעצמו היה נכרת, ועל כרחך דדן אותן בהצטרף כצבור, והיו נכרתין עבור הגזל.

ולכן מצאנו שעל העגל שהיה החטא בעבודה זרה, מחל הקדוש ברוך הוא להם ונתרצה להם (שמות לב, יד), אבל על מרגלים שהיה לשון הרע וכפיות טובה לא מחל להם, ונגזר "במדבר הזה יתמו" וכו' (במדבר יד, כט - לה). ומזה אתי שפיר המדרש (מכילתא מדרש אבכיר) שהובא בילקוט (רלד) "והמים להם חומה" (שמות יד, כט) - מלמד שעמד סמאל ואמר: רבש"ע לא עבדו עבודה זרה ישראל במצרים ואתה עושה להם נסים? (והיה משמיע קולו לשר של ים), נתמלא עליהם חמה וביקש לטובעם [לכן כתוב "חמה" - חסר ויון]. היינו דעל הנסים שעשה להם בהוציאם ממצרים לא טען, משום דהגם דהיו נשחתי כמו שעבדו עבודה זרה והפרו ברית מילה, אבל מאושרין היו במידות שלא היה בהן לשון הרע, והיו אוהבין זה את זה, יעוין מכילתא בא פרשה ה, ולכן בצבור הקדוש ברוך הוא עושה להם נסים. אבל במים, כשנחלקו לארבע כתות, ויש שאמרו נשוב מצרימה, הלשין שצריך לדון אותם כיחידים, והן נכרתין על עבודה זרה, ואיך אתה עושה להן נסים? ודו"ק.

אמנם המסתכל יראה דבקרא קמא (פסוק כב) כתוב "והמים להם חומה" בוי"ו, רק בכתוב השני (פסוק כט) כתוב בלא וי"ו, ועל זה דרש המדרש שנתמלא חימה. והוא, דבאמת אמר להם 'משכו מעבודה זרה והדבקו במצוות', והם עשו תשובה על עבודה זרה, שהאמינו בה', וכן מלו עצמם ובשר בניהם ועבדיהם (שמות יב, מב - מו). ולכן לא היה לצעוק על שהשם יתברך עשה להם נסים במצרים בהוציאם ביד רמה בעמוד אש וענן. רק כאן שאמרו מצרים (פסוק כה) "אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים", הלא הודו כי ה' נלחם, וחזרו בהם לנוס מפניהם, אם כן גם הם עשו תשובה! [ומפני זה זכו לקבורה - רשב"ם דף קיח], על זה צעק הלא גם ישראל עבדו עבודה זרה במצרים ונמחל להם, אם כן מפני מה הללו ניצולים והללו יהיו נטבעים! על זה השיב הקדוש ברוך הוא (מכילתא שם): שוטה (שבעולם) וכי מפני ישוב עבודה, הלא לא עבדו אלא מתוך שעבוד ומתוך טרף הדעת?! אבל התשובה שפירשו מעבודה זרה ושחטו תועבת מצרים לעיניהם היו מתוך יישוב ומתוך ההרווחה, דששה חדשים בטל השעבוד מהם כיון שהחלו המכות. אבל המצרים הוא להיפך, דעבדו עבודה זרה מתוך ההרווחה והשלחה, והתשובה היתה מתוך הטרף שנהממו בים, ולכן הם נטבעים וישראל עושה להם נסים. יתן השי"ת שבני ישראל ישובו לה' מתוך הרווחה, אמן!